

**ЧАРЛЗ ДІККЕНС В ЕПІСТОЛЯРІЇ ТА ПРОЗІ
ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША 1840-Х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1850-Х РР.**

У статті з'ясовано межі впливу Ч. Діккенса на автобіографічну прозу П. Куліша, окреслено параметри його присутності у творчому світі українського письменника в 1840-х – першій половині 1850-х рр.

Ключові слова: епістолярій, автобіографічна проза, алюзія, ремінісценція, вплив.

Oleksandr Boron. Charles Dickens in Panteleymon Kulish's letters and prose of the 1840s and early 1850s

The article sounds out the limits of the impact Charles Dickens' autobiographical prose had on Panteleymon Kulish, and also outlines the boundaries of his presence in the creative world of the Ukrainian writer in the 1840s and early 1850s.

Key words: letters, autobiographical prose, allusion, reminiscence, impact.

Для належного пізнання творчої особистості П. Куліша, розуміння його мистецьких засад у період 1840-х – першої половини 1850-х рр., що визначив вектор подальших художніх пошуків письменника, посутнє значення має окреслення параметрів впливу на нього Ч. Діккенса, виявлення можливих запозичень, ремінісценцій, алюзій тощо. Вдячний матеріал у цьому разі забезпечує не так навіть оригінальна проза, як листування Куліша, перші два томи якого із запланованих десяти, прокоментовані на академічному рівні О. Федоруком, побачили світ у складі Повного зібрання творів у 35 томах [14; 15]. Із цього приводу Є. Нахлік слушно констатує: “На ряді прозових творів Куліша 50-х – початку 60-х років, написаних російською мовою і присвячених теперішній (або порівняно недавній) соціально-побутовій та психологічній проблематиці, позначився <...> вплив реалізму Діккенса, одного з улюблених письменників Кулішевих кінця 40-х – 50-х років”, – поряд з іншими чинниками [19, т. 2, 121]. Утім цей загальноновизнаний у кулішезнавстві факт усе ж потребує докладнішого розгляду й точнішої оцінки.

Справді, з кінця 1840-х рр. твори Ч. Діккенса, що мали, як відомо, неабияку популярність у Росії й одразу ж після появи на батьківщині письменника публікувалися в російських літературних часописах, іноді навіть у паралельних перекладах різними виданнями водночас, увійшли до лектури Куліша, помітно позначившись на його ідейно-естетичних принципах.

Після арешту у справі Кирило-Мефодіївського братства у квітні 1847 р., перебуваючи під слідством у Третьюму відділі, Куліш у листі до П. Плетньова від 24 травня 1847 р. висловлює бажання, щоб його дружина, аби розвіяти тугу, серед інших книжок прочитала повість Діккенса “Битва життя”, надруковану в “Современнике” (1847, № 3; переклад А. Кронеберга). Переживши потрясіння від краху кар’єри, зокрема від перерваної арештом поїздки державним коштом за кордон для вдосконалення знань зі слов’янських мов і літератур, письменник шукає розради для молодшої дружини у творі, головна тема якого – самопожертва заради кохання: головна героїня Мерьон відмовляється від свого нареченого, дізнавшись про почуття старшої сестри до нього, і тривалий час ніхто не здогадується про справжні мотиви її вчинку. Очевидно, Кулішеві заімпонував непретензійний сентиментальний стиль повісті, що входить до циклу “Різдвяних оповідань”. Крім того, він, імовірно, розраховував на позитивний психологічний ефект від щасливої розв’язки твору, котра, зокрема, реалізує думку про віру в кохання за будь-яких обставин, пріоритет почуттів близьких людей над власними. Згодом, уже на засланні в Тулі, вони переріхували цю повість удвох, про що О. Куліш повідомляла Надію та Миколу Забіл 1 травня 1850 р.

На засланні ж П. Куліш ретельно вивчає англійську мову, читає повісті й романи Діккенса в оригіналі, іронізуючи над своєю вимовою (лист до Н. Забіли від 15 грудня 1847 р.). У цей час він із дружиною читав у російському перекладі роман “Домбі і син”, на тимчасове припинення публікації якого нарікав у листі до Н. Забіли (травень – червень 1848 р.): “Нынешний год “Современника” что-то плох; прекратился даже роман Диккенса “Домби и сын”, так увлекший в минувшем году всю читающую публику. Я думаю, и у вас в Киеве о нем говорили” [14, 223]. Переклад І. Введенського друкувався в додатку до журналу 1847 р. (№ 1–5) та 1848 р. (№ 2, 3, 7, 8). Прикметно, що “Отечественные записки” одночасно публікували переклад О. Бутакова (1847, т. 54–55, вересень – грудень; 1848, т. 56, січень, т. 59, липень – серпень). Затримка пояснювалася тим, що роман в оригіналі з’являвся щомісячними випусками, починаючи з жовтня 1846 р., останній вийшов тільки у квітні 1848 р. Подружжя захопив роман Діккенса. 11 серпня 1848 р. у спільному листі до Надії Забіли П. Куліш висловлює жартівливе застереження до фрази дружини, яка запитує адресата, чи прочитала вона “Домбі і син” у “Современнике” за липень і чи сподобалася їй остання глава, де Флоренса заявляє, що хоче бути дружиною Волтера: “Прелесть, что это за Диккенс!” [14, 537-538]. Ідеться про розділ L роману, в якому описано обопільне зізнання в коханні Флоренс Домбі та Уолтера Гея¹. Натомість П. Куліш підносить щиросердного дивака капітана Катла: “А вот разговор Кутля с Флоренсою перед появлением на сцене Вольтера – вещь сладкая и без приправы сентиментальности!”. Поїхавши до Петербурга клопотатися про звільнення чоловіка із заслання, О. Куліш у листі від 25–30 грудня 1848 р. повідомляє його, що читала “Светлое Христово Воскресение” Діккенса, опубліковане в “Журнале для чтения воспитанникам военно-учебных заведений” за 1845 р.

П. Куліш у листі від 20 квітня 1849 р. радить Вікторові Білозерському: “Прочитайте в 5, 6 и 7 №№ “Москвитянина” пакостнейший перевод превосходной повести Диккенса “Духовидец”. Что покажется темно и несообразно, то наврано переводчиком, но при всем том много лучей Диккенсова души (так в оригіналі. – О. Б.) проникает в Вашу душу”. (Повість у “Москвитянине” опублікована під назвою “Духовидец и договор с привидением”, назва сучасного перекладу – “Одержимый, или Сделка с призраком” [5, т. 12]). Ця повість могла бути суголосна Кулішеві на засланні мотивами пам’яті про горе, образи та страждання, що невіддільні від щасливих спогадів, необхідності прощення, співчуття й милосердя, утілені у формі повчальної різдвяної історії.

Загалом серед прочитаних упродовж листопада 1847 р. – травня 1848 р. творів Діккенса П. Куліш називає “Ніколас Ніклбі” (“Библиотека для чтения”, 1840, т. 38–39), першу частину “Записок Піквікського клубу” (там само, 1840, т. 40; закінчення скороченого перекладу опубліковано в наступному 41 томі), “Барнебі Радж” – 4 розділи (“Отечественные записки”, 1842, т. 31–33), “Домбі і син” [14, 525-526]. Повністю “Записки Піквікського клубу” російською з’явилися лише в 1849–1850 рр. в “Отечественных записках” та окремим виданням (СПб., 1850, т. 1–2). Одне слово, на той час Куліш мав доволі повне уявлення про творчість англійського романіста, знайомлячись із його доробком частково в оригіналі та більшою мірою – у недосконалих російських перекладах. Згодом він часто шукає порівнянь із манерою Діккенса: “... Тут надобно перо автора “Домби и сына” [15, 75], – що свідчить про постійне перебування постаті англійського письменника в його творчій свідомості.

¹ Тут і далі імена персонажів наводимо за українськими перекладами (за наявності). Уживаємо загальноприйняті скорочені назви творів Діккенса.

Найбільше враження, мабуть, справив на П. Куліша автобіографічний роман “Давід Копперфільд”. Так, у листі до П. Плетньова 21 травня 1852 р. він високо оцінює новий твір Діккенса: “Я думаю, Вы уж начнете теперь читать “Давида Копперфильда” – это лучшее произведение человеческого – не ума, но сердца. Я намерен приняться за него в третий раз”. Досить лише сказати, що різні переклади твору протягом 1851 р. одночасно з’явилися в “Современнике”, “Отечественных записках” (окреме видання: СПб., 1853) та “Москвитянин” (1849, 1851, з німецької). Очевидно, український письменник читав Діккенса в “Современнике” (“Приключения, опыты и наблюдения Давида Копперфильда-младшего”, №№ 1–9; окрема відбитка: СПб., 1851, 1032 с.), у якому активно публікувався. Саме цей роман, імовірно, навів Куліша на думку звернутися до автобіографічної прози, реалізовану в повістях “История Ульяны Терентьевны”, “Яков Яковлич” (обидві – 1852) та “Феклуша” (1856).

Як відомо, Куліш мав намір створити цикл “Прогулки по Петербургу” [15, 401], але написав лише один невиразний нарис – “Утро на толкучем рынке” (“Современник”, 1853, № 1). Уважається, що взірцем для нього слугували нариси Діккенса, що їх тоді друкував “Современник” під загальною назвою “Очерки Лондона” [15, 401]. Справді, у “Современнике” наприкінці 1851 і протягом 1852 рр. опубліковано переклади майже всіх “Нарисів Боза” [8, 174]. Однак варто звернути увагу на ту обставину, що серед них виявилось чимало оповідань, Діккенсові не належних, зокрема “Превосходный случай”, “Признание конторщика”, “Призрак покойного Джемса Барбера”, “Путешествие по улице Кодор”, “Призраки лондонского сити”, “Старое платье”, “Дом в четыре этажа”, “Лондонский дядюшка” та ін., що незрідка супроводжувалися редакційним підзаголовком “фізіологічний нарис” (про причини та масштаби цього явища див. докладніше: [9], а також розділ “Произведения, приписываемые Диккенсу и Дуба” [21, 120-131]). У той час і в інших російських журналах на хвилі інтересу до творчості митця часто друкувалися численні фейлетони та нариси, приписувані англійському письменникові. Тому важко в цьому разі однозначно говорити про безперечний вплив саме Діккенса на появу цього нарису, тут радше позначилися принципи “натуральної школи”, реалізовані в низці “фізіологічних” (звичаєвоописових) нарисів, що часто з’являлися на сторінках часописів наприкінці 1840-х – 1850-х рр. або виходили друком у збірниках різних авторів на кшталт альманаху “Физиология Петербурга, составленная из трудов русских литераторов” (1845, ч. 1–2), “Петербургского сборника” (1846), виданих М. Некрасовим, тощо. У цей струмінь органічно вписувалися й оповідання Діккенса, що могли стати стимулом для П. Куліша.

5 листопада 1854 р. Куліш повідомляв Н. Забілу: “Я читаю в плохом переводе “Холодный дом” Диккенса в виду отдохновения от трудов. Этот роман далеко уступает “Копперфильду”. Свежесть кисти та же самая, но в плане и в отделке заметна небрежность или усталость. Впрочем, я еще у входа в средину – может быть, автор воспримет там все свои достоинства”. Як зазначає коментатор епістолярію, роман друкувався в додатках до №№ 1–8 “Современника” за 1854 р. [15, 514] і одночасно – в “Отечественных записках” (т. 92–97). Зрозуміло, українського письменника меншою мірою, ніж інші романи Діккенса, міг привабити твір, присвячений викриттю громіздкої та несправедливої системи англійського правосуддя, жертвою котрої стають ні в чому не винні люди. Він висловлює зауваги стосовно, як йому здається, стилістичної невикінченості роману, що, можливо, пояснюється вадами перекладу: І. Введенський (саме в його перекладі Куліш читав “Домбі і сина”), до блискучих, хоч і не в усьому

точних інтерпретацій якого звикли читачі, на той час осліп, а 1855 р. помер. Утім об'єктивно "Холодний дім" за художньою майстерністю – і тут цілком можна погодитися з Кулішем – усе ж поступається "Давідові Копперфільду" та "Домбі і синові".

Як уже йшлося, очевидно, під враженням від "Давіда Копперфільда" Куліш створив свою автобіографічну трилогію: "Яков Яковлич" (згодом в окремому виданні двох повістей – "Яков Яковлевич" [11]), "История Ульяны Терентьевны" (обидві опубліковані в "Современнике", 1852) та "Феклуша" ("Русская беседа", 1856, № 3; про роботу над нею є непевні згадки в листі до О. Бодяньського від 8 листопада 1852 р., у цілому завершена в січні 1853 р.). Критика зустріла перші дві повісті переважно неприхильно: "Художнього значення ці повісті не мають жодного" [4, 35]; "История Ульяны Терентьевны" – річ настільки дивна й несучасна, що не знаєш, як виправдати появу її в журналі" [17, 83-84]; І. Панаєв навіть удався до легкої пародії на повісті Куліша у двох фрагментах свого фейлетона "Канун нового 1853 года" [20; 122, 124]. Більшість рецензентів завважили вплив Діккенса на появу цих творів, зокрема, критик "Пантеона" писав: "Усім нам було й вісім і чотирнадцять років, але не всі ми Діккенси, щоб описувати ці роки. Найкраще довів цю істину Николай М.". На думку рецензента, "История..." зобов'язана своєю появою "Давідові Копперфільду" ("Пантеон", 1852, № 10 ["Петербургский вестник"], с. 12-13. Цит. за: [8, 284]). Згодом анонімний оглядач "Пантеона", рецензуючи "Воспоминания детства", порівнює їх із відповідним романом Діккенса на користь останнього: "Припускали, що Діккенс у <...> "Копперфільді" зобразив себе; однак романіст англійський ні одним навіть напівочевидним натяком не обмовився щодо цього, ба більше, які привабливі, які точні його зображення, якщо навіть не заглиблюватися в міркування про те, скільки в "Копперфільді" особистості авторської і особистості ідеальної. У "Воспоминаниях" Николая М. не можна не помітити впливу Діккенсового..." [18, 12-13]. Аналогічно Б. Алмазов проводить паралель між Ніколашею М. і персонажем роману Діккенса маленьким Полем Домбі [1, 108]. У цих оцінках якраз помітне суттєве перебільшення впливу англійського романіста на поетику обох повістей. Діккенс переконливо відтворив внутрішній світ дитини крізь призму дорослого сприйняття, тоді як Куліш не зумів адекватно використати цей прийом: повістям зашкодили певна штучність і манірність.

Якщо спершу Куліш був просто читачем Діккенса, то згодом творчість англійського романіста владно входить у його художній світ: в епістолярії з'являються численні ремінісценції, порівняння зі стильовою манерою Діккенса, алюзії на персонажів із його творів тощо. Безперечно, прочитані твори Діккенса стали імпульсом до появи автобіографічної трилогії П. Куліша, позначилися на поетиці деяких інших його писань. Однак те, що з усією очевидністю впадало в око сучасникам, які синхронно зачитувалися "Давідом Коппефільдом", нині не видається таким однозначним. У "Воспоминаниях детства" П. Куліш за прикладом Діккенса звернувся до автобіографічної оповіді від імені дитини, що було помітним новаторством для російської літератури: тоді ж з'являються "Детство" Л. Толстого (1852), пізніше – "Детские годы Багрова-внука" С. Аксакова (нап. 1854 – 1856 рр., опубл. 1858) та ін. Однак низка художніх прийомів англійського романіста не знайшли в Куліша застосування, не кажучи вже про повну відсутність тематичних чи мотивних перегуків між ними. Письменник прагнув прищепити вітчизняному красному письменству досвід європейських літератур та розширити його тематичні обрії, що, слід визнати, певною мірою йому вдалося.

ЛІТЕРАТУРА

1. [Алмазов Б.] Журналистика. "Современник", № VII и IX // *Москвитянин*. – 1852. – Т. V. – № 19. – Отд. V. – С. 106-119. – Підпис: Б. А.
2. [Алмазов Б.] "Современник", №№ X и XI // *Москвитянин*. – 1852. – Т. VI. – № 21. – Отд. V. – Підпис: Б. А.
3. Богачевська Л. Чарлз Діккенс і українська література: проблеми реценції і типології: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Тернопіль, 2007.
4. Григорьев А. Русская изящная литература в 1852 году // *Москвитянин*. – 1853. – Т. I. – Отд. V. – С. 1-64.
5. Диккенс Ч. Собрание сочинений: В 30 т. – М.: Гос. изд-во худож. л-ры, 1957–1963.
6. Діккенс Ч. Домбі і син / Пер. з англ. М. Іванова за ред. М. Габлевич; Передмова і коментарі Н. Жлуктенко. – К.: Дніпро, 1991. – 878 с.
7. Діккенс Ч. Історія особистих пригод, переживань і спостережень Давіда Копперфільда молодшого родом з "Блендерстонських Граків" (яку він зовсім не призначав для друку) / Пер. з англ. Ю. Корецького. – К.: Молодий більшовик, 1937. – 696 с.
8. Катарский И. Диккенс в России: Середина XIX века. – М.: Наука, 1966. – 428 с.
9. Катарский И. "Апокрифический" Диккенс в русской печати // Чарльз Диккенс. Библиография русских переводов и критической литературы на русском языке. 1838-1960 / Сост. Ю. В. Фридлендер и И. М. Катарский. – М., 1962. – С. 260-264.
10. Кирилук Є. Бібліографія праць П. О. Куліша та писань про нього. – К., 1929. – 122 с. (Українська бібліографія / ВУАН. Бібліографічна комісія; вип. 2).
11. [Куліш П.] Воспоминания детства. Повести Николая М. – СПб.: Тип. Э. Праца, 1853.
12. [Куліш П.] Николай М. История Ульяны Терентьевны // *Современник*. – 1852. – Т. 34. – № 8. – С. 139-252.
13. [Куліш П.] Николай М. Яков Яковлич // *Современник*. – 1852. – Т. 34. – № 10. – С. 137-188.
14. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / О. Федорук (упорядкув., комент.). – К., 2005. – Т. 1: 1841-1850.
15. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи / О. Федорук (упорядкув., комент.). – К., 2009. – Т. 2: 1850-1856.
16. [Куліш П.] Прогулки по Петербургу. Утро на толкучем рынке // *Современник*. – 1853. – Т. 37. – № 1. – Отд. VI. – С. 39-47. – Підпис: М.
17. [Рец. на публікацію:] <...> "История Ульяны Терентьевны" г. Николая М. <...> // *Отечественные записки*. – 1852. – Т. 84. – № 10. – Отд. VI. – С. 83-84.
18. [Рец. на вид.:] Воспоминания детства. Повести Николая М. Петербург, 1853 г. В типографии Эдуарда Праца. В 8-ю д. л. 166 стран. <...> // *Пантеон*. – 1853. – Т. 9. – Кн. 6. (Петербургский вестник. II. Новые книги). – С. 11-28.
19. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: Наукова монографія: У 2 т. – К.: Укр. письменник, 2007. – Т. 1. – 463 с.; Т. 2. – 462 с.
20. Панаев И. Канун нового 1853 года. Кошмар в стихах и прозе Нового поэта // *Современник*. – 1853. – Т. 37. – № 1. – Отд. VI. – С. 98-125.
21. Чарльз Диккенс. Библиография русских переводов и критической литературы на русском языке. 1838-1960 / Сост. Ю. В. Фридлендер и И. М. Катарский. – М., 1962. – 327 с.

Отримано 19 грудня 2011 р.

м. Київ

Передплачуйте

СЛОВО *i* ЧАС

– єдиний академічний

літературознавчий журнал

про українську та світову літературу.

Передплатний індекс – 74423.

Електронний варіант

на Web-сторінці за адресою:

www.slovoichas.in.ua

